

STM 1994-95

**Instrumentbesättning i svenska blåsoktetter före c:a
1920**

Av Ann-Marie Nilsson

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

Instrumentbesättning i svenska blåsoktetter före c:a 1920

Ann-Marie Nilsson

Blåsmusikens ”longue durée”

Blåsmusik som underhållnings-, ceremoni- och dansmusik har en lång historia i Europa. Traditionen till det sena 1700-talets *Harmonie-Musik*¹ kan spåras över 1600-talets hautboistkvartetter, bakåt till medeltida *musica alta*-ensembler.

Ensembletypen *Harmonie-Musik* kan ses som vidareutveckling av de oboeensembler, grupper av ”hautboister”, som förekom kring sekelskiftet 1700. I *Harmonie-Musik* finner vi, förutom två vardera av fagotter samt oboer och/eller klarinetter som nytt inslag ett par naturhorn, eventuellt också flöjter (blåsarkvintettens prototyp!). Modern blev den i adelskretsar på 1780-talet, efter förebild av kejsarens *Harmonie-Musik* i Wien. Repertoar var utdrag ur aktuella operor, ibland instrumenterad av musikerna själva, som taffelmusik (taffelscenen i Mozarts *Don Giovanni*!) samt dans- och underhållningsmusik för t.ex. trädgårdsfester (divertimenti, serenader, kassationer). För *Harmonie-Musik* skrev även Haydn och Mozart.

”Till söndag åtta dagar måste jag ha arrangerat min opera för harmonimusik. Annars hinner någon annan före och kammar hem vinsten. [...] Pappa kan inte föreställa sig hur svårt det är att göra harmonimusik så att den passar just för blåsinstrument och ändå inte förlorar något av sin verkan”.²

-
1. Beträffande *Harmonie-Musik*, se *The New Grove Dictionary*, art. ”Harmonie-Musik”, och där anförd litteratur av Robert Hellyer och Leeson & Whitwell samt Suppan 1991. Termen ”harmoni” var vid denna tid knappast enbart värderande, utan stod för det ackordiska förloppet – flerstämmig blåsmusik har sedan dess gått under benämningen ”harmonimusik”. ”Musik” kunde också i dåtida språkbruk stå för ensemblen och alltså beteckna mediet, inte enbart det klingande resultatet. – ”Militärmusikens” rötter i den till adeln knutna *Harmonie-Musik* i slutet av 1700-talet diskuteras i Nilsson 1995.
 2. W.A. Mozart i brev till fadern från Wien den 20 juli 1782. *Mozarts brev* (1991), s. 443.

Orkestrering med *Harmonie-Musik* kring ädlingar och hjältar i operor som Naumanns *Gustav Wasa* (1786; "Ädla skuggor") och Brendlers *Ryno* (1834) bekräftar att ensemblerstypen var känd också i Sverige. Officerare, t.ex. vid Södermanlands regemente,³ var måna om att förvalta sina adliga sedvänjor. Ur egen kassa kunde de bidra till avlöning åt ett kapell som skulle utföra musik för såväl ceremonier som taffel- och dansmusik. Så blir hovmusiken "militärmusik". Blåsmusiktraditionen löper vidare, genom samhällseliga omvälvningar och ståndssamhällets fall, en bra bit in i vårt sekel.

Beethoven, Ludwig Spohr och deras samtida utökade harmonimusiken med basuner, trumpeter samt slagverk, s.k. Janitscharmusik. Det tidiga 1800-talets blåsmusikkår växte fram efter franska revolutionen. Bernhard Crusells musikkårer vid livgrenadjärregementena i Linköping på 1830-talet innehöll flöjter, klarinetter, horn och trumpeter (naturhorn), fagotter, tromboner samt trummor, men också instrument med klaffmekanik: kenthorn, serpent och bashorn.⁴ De sistnämnda skulle rätt snart komma att ersättas av ventilförsedda instrument som kornett och bastuba. Den relativt stora andelen träblåsinstrument i de svenska oktetterna, som är ämne för denna artikel, kan ses mot bakgrunden av harmonimusikens utveckling.

I förra seklets borgerliga kulturliv finns inslag som hade förebilder i den representativa högreståndskulturen, i adliga – och därmed militära (officerskårens) – umgänges- och representationsvanor. Brukspatronernas kapell bör kunna anföras som ett utmärkt exempel på detta. Men också vid landets kurorter behövde man musik om sommaren till underhållning, ceremonier och något litet dans emellanåt. För kuror-

3. Se Åke Holmquists textkommentar till Caprice CAP 1074. I densammes *Från signalgivning till regionmusik* (1974) behandlas detta under benämning militärmusik. Man kan dock ifrågasätta om det militära kan skiljas ut från det adliga under en tid då adel och officerskår i stort sett sammanfaller (Nilsson 1995).
4. Som exempel kan tas besättningen i partituret till Crusells *Fantasie öfver Svenska National-Melodier* (1836): 2 "tersflöjter" (stämda i Ess), 2 klarinetter i F och 3 klarinetter i B, 2 horn i F, 2 trumpeter i F, kenthorn, 2 fagotter; 3 tromboner: alt, tenor och bas, vidare serpent och bashorn, liten trumma, triangel och stor trumma.
5. Se Habermas 1984. – Man kan betrakta den musikkultur, som behandlas i denna artikel, som ett kvardröjande skikt. Det kan också vara lämpligt att betrakta den ur antropologisk synvinkel: blåsarensembler som "ansikte utåt" för en institution.
6. Jag ställer mig kritisk till uppfattningen att ett huvudsakligt incitament till bildandet av ensembler vid bruk, skarpskyttekompanier och frikyrkosamfund utgjordes av socialfilosofiska – liberala – idékomplex (Musiken i Sverige III, sid. 210–211; Andersson 1982:148). Förutom samtida *uttalade syften* i stil med att härigenom "förädla och bilda de lägre klasserna" (Andersson 1982:30) fanns säkerligen ett konglomerat av *outtalade syften*, t.ex. att skaffa ett representativt "ansikte utåt". Även på denna tid bör det hos den "uppåstigande medelklassen" ha funnits en stark tendens att anamma vanor och kulturyttringar man iakttagit hos de mer gynnade i samhället – i detta fall adeln. Och för deltagande musikanter bör väl nöjet att få musicera ha varit ett incitament så gott som något!

ternas ”musikhållning” brukade, alltsedan 1800-talets början, personal från militärens musikkårer anlitas. Liksom i *Harmonie-Musiken* på W. A. Mozarts tid hundra år tidigare innehöll deras repertoar operamusik och annat som deras publik uppskattade. Musikerna skrev noter och arrangerade själva för att hålla klass på musiken och kunna bjuda på det nyaste nya från huvudstadens scener och balsalonger, sådant som nådde landsortens invånare enbart i arrangerad form.

Några rader ur ett brev från musikern C.A. Alm⁷ får belysa hur musikerna höll sig à jour med musikhändelserna. Hösten 1877 befinner sig Alm i Stockholm, där han spelar på Grand Hotel. I november skriver han till sin chef, auditör Frey Hellman vid Kalmar regemente:

”Härmed en liten förteckning på populärt och nytt i musikväg. Potp. ur Faust, ur Op. Carmen som nu kommer att gifvas i Kongl. Teatern, Cagliostro Wals af Strauss, samt Polka och Mazurka ur Operetten Cagliostro, Romans och Polka ur ”Från jorden till Mån” Romans af Durand, Serenad af Gounod, ”Som i ungdomens år”, C'est l'Espagne Baccanal af Offenbach och Fatinitza Quadrill”.

”Op. Carmen gifves först på Nyåret, jag skall då underrätta huru den slår an.”⁹

7. Alm var anställd vid Kalmar regementes musikkår; i november 1877 spelade han på Grand Hotel i Stockholm. Här ett citat ur rekommendationsbrev (21/9 1876) till Frey Hellman från Aron Ericson (1840–1922), sedermera musikdirektör vid Livgardet till häst och Livregementets dragoner:

”Herr Adolf Alm, 33 år, 3 aln. lång, stor och kraftig kroppsbyggnad, friskt och fördelaktigt utseende; har tjenat 16 år vid Kongl. Svea Lifgardet som trumslagare, Waldhornist och Bassist, samt sedermera under 7 möten bestridt regementstrumslagarebefattningen och dessutom tjenstgjordt uti musiken som Bastubist vid Kongl. Skaraborgs regemente; som puk- och trumslagar har Hr Alm haft anställning vid de mindre teatrarna och uti Hr Georg Lumbys kapell

Herr Alms skicklighet som instruktör och executör, jemte hans ordentliga sätt att vara, är det för mig ett stort nöje att få för Herr Auditören rekommendera. [...]” (Hellmanska släktarkivet H 2:30).

8. Frey Hellman (1827–1887) var åren 1863–1887 verksam vid Kalmar regemente, bl.a. som auditör och som ledare av musikkåren. Dessutom efterträdde han Adolf Sandberg som ”musikdirigent” vid Smålands Husarregemente (1864–1872). Hans juristbakgrund – bl.a. blev han vice häradshövding – måste betraktas som ovanlig för en militär musikleddare i Sverige vid denna tid (Rudelius 1955, s. 437 f.). I likhet med andra musikledare komponerade han dansmusik och marscher avsedda för de båda regementen där han var verksam.

9. Hellmanska släktarkivet H 1:28. Brev daterade 13/11 1877 resp. 29/11 1877 (svarskopior finns inte bevarade).

Man förstår lätt avsikten: Alm ska hålla Hellman underrättad om vad för aktuell och populär musik man bör låta instrumentera för musikkåren hemma i Kalmar. Kanske man tänkt anlita Aron Ericson, Alms f.d. kollega och erkänt skicklig i sådana ting.¹⁰

Det var professionella blåsare i militärmusikkårer och avdelningar därur, som svarade för att i landsortsstäder som Kalmar och vid landets kurorter, såsom Ronneby, Medevi, Ramlösa och Marstrand, lansera de musikaliska nyheter som slagit an i huvudstaden. Mycket återstår att utforska och skriva om dessa ensembletyper och deras verksamhet. I denna artikel behandlas instrumentbesättning i en av dem, blåsoktetterna, gemenligen kallade "brunnsoktetter".¹¹ Man hör ibland talas om "klassisk" svensk oktettbesättning. Om vad detta innebär florerar inom "muntliga traditioner" missuppfattningar som fått smyga sig in även i vetenskapliga framställningar. När nu samma uttryck, "klassisk" oktett, används i denna artikel, är det emellertid de faktiska förhållandena kring sekelskiftet som avses. Men inledningsvis några ord om de mest bekanta smärre ensemblerna.

"Åtta feta gubbar" – eller?

Under senare delen av 1800-talet hade bleckblåsinstrument med ventiler börjat fylla ett behov. I många musikkårer – framför allt infanterimusikkårer – skulle klarinetter och flöjter spela en viktig roll seklet igenom, men kenthorn, serpenter m.m. från det tidiga 1800-talets harmonikårer hade nu ersatts av bleckblåsinstrument. Andra musikkårer (t.ex. de vid kavalleriet och flottan) innehöll enbart bleckblåsinstrument.

De mindre ensemblerna kan om man så vill betraktas som ett slags reduktioner av de större kårerna, med endast de instrument man ansåg nödvändiga – och så många musiker den som anställde ensemblen hade råd att avlöna. Oktettens utgångspunkt kunde då sökas i de träblåsrika infanterimusikkårer. Man kunde höra dem i parker och på regementsmässar eller vid kurorter, där de bestod av yrkesmusiker från teaterorkestrar och/eller landets militärmusikkårer. Kvintetter och sextetter är exempel på små mässingsensembler. All denna harmonimusik kunde ge impulser till bl.a. bruksmusiken.

Beteckningen "kår" har sedan gammalt använts för att beteckna större, mer "orkesterlika", ensembler ("harmonikårer"). I de gamla notbibliotekens kataloger kallas de mindre ensemblerna – i princip efter stämmornas numerär – "kvintett", "sextett" och "oktett", medan de större återfinns under rubriken "Hel kår". Även i föreliggande ar-

10. Av brev från Aron Ericson (Hellmanska släktarkivet H 2:30) framgår att han utfört beställningar för musikkåren i Kalmar. – Nedan används termerna "instrumentation" och "arrangemang" omväxlande både för att beteckna en instrumenterad version av ett musikstycke och för den bakomliggande arbetsprocessen.

11. Nilsson 1987, 1988, 1991.

tikel används denna än i dag vedertagna terminologi. De små ensemblerna kunde också helt enkelt kallas ”kapell” och musikerna kapellets ”personal”. Man talade även om ”en afdelning ur” musikkåren.

”Kår” som fackterm brukade således definieras utifrån numerär och/eller instrumentbesättning. Man kan också tänka sig ett slags definition ur sociologisk synpunkt: även under 1800-talet hände det att en liten ensemble i sin egenskap av företrädare för en organisation, eller som en sluten enhet, kunde kallas ”musikkår”. Men så tycks ordet inte ha brukats i musikernas fackspråk.¹²

Relativt omfattande verk kunde utföras med en så liten besättning som *mässingskvartett* (B-kornett, althorn, tenor- och bastuba) vilket krävde uthålliga musiker. För arrangören gällde det att få med det allra viktigaste – pregnanta melodistämmor, fulltoniga ackord – i den musikaliska satsen. Men ju större ensembler, desto bättre möjligheter fanns det att göra något njutbart av de uvertyrer och stora potpurrier, som hörde till tidens omtyckta musik.

För *mässingskvintett* fanns tidigt tryckta noter: redan 1865–1867 utkom Fr. Sjöbergs (1824–1885) arrangemang, *Album för Militär-Musik*, på Elkan & Schildknechts förlag.¹³ Det rörde sig om 12 häften med kortare musikstycken satta för esskornett, B-kornett, althorn, tenortuba (eller tenorhorn) och bastuba, ofta också trummor (av äldre modell). Att detta var en vanlig besättningsnorm även i amatörsammanhang visar sig ju också däri att förlagen ansåg det finnas marknad för tryckta kvintettnoter.

12. Jfr dock Andersson 1982, där även små ensembler genomgående kallas ”musikkår”.

13. Veslemøy Heintz, Svenskt Musikhistoriskt Arkiv, har vänligen bidragit med uppgiften om utgivningsår, grundad på musikaliernas plåtnummer.

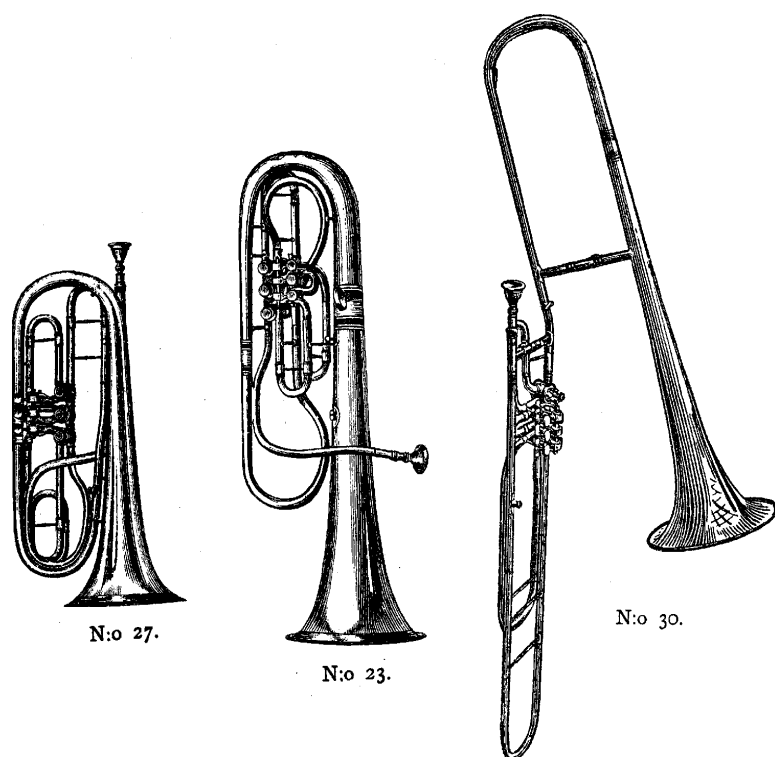

BILD 1: Tenorhorn (N:o 27), tenortuba (N:o 23) och tenorbasun (N:o 30). Om basunen, orkester och solobasun med smalare rör och trängre klockstycke än andra av samma tillverkning: "Denna basun har vunnit den största spridning såsom omtyckt solobasun. Förenar med stor lätthet å äfven de högsta toner en verklig tenorklang med bibehållande af den tonens valör som anses för de svenska mässingsinstrumenten vara utmärkande." Ur Ahlberg & Ohlssons priskuranter. Musikmuseet

Traditionen med sextettmusik lever vidare än idag vid exempelvis Medevi Brunn, tack vare ideella insatser. I en *mässingssextett* ingick oftast, till skillnad från kvintetten, två tenorinstrument. Det rörde sig här om ventilmörsedd svensk tenorbasun och tenorhorn, eller två basuner. Trummor kunde medverka eller undvaras, men även med tillägg av trumpet och trummor kallas ensemblen *mässingssextett*.¹⁴ Ganska tidigt utgavs tryckta musikalier också för mässingssextetter, såsom Aron Ericsons häften

14. En liknande besättning hade de finska hornseptetterna: två B-korsetter, i övrigt som sextetten men med baryton i stället för första tenorbasun utom i undantagsfall (Karjalainen 1995).

”Gammalt och nytt” med en av tenorstämmorna – anmärkningsvärt nog tenorbasunen – *ad lib.* De små mässingsensemblerna anammades snart inom folkrörelserna och blev vanliga inslag i deras kulturliv.¹⁵

Men likaväl som musikkårens instrumentbesättningar var mycket skiftande, både inom Sverige och i världen som helhet, så fanns det små ensembler som avvek¹⁶ från ”normerna”. Viktigt var att det fanns dugliga musiker som kunde medverka. Den på 1850-talet (från 1852) framgångsrika ”Småländska Husar-Qvintetten” innehöll periodvis esskornett, två B-kornetter (inget althorn), tenorhorn samt bastuba (inga trummor).¹⁷ Ett annat exempel finner man i Skånska Dragonregementets ”oktett” som egentligen var en förstärkt mässingssextett, med två esskornetter (samt trummor). Ronneby Helsobrunn, där dragonmusikerna framträdde ett par somrar på 1890-talet, ville avgjort hålla med oktett, och kanhända valde de åtta att kalla sig oktett därför att det lät större?

Blåsarsextett förekom mera sällan: instrumenteringar av operamusik m.m. för klarnett, esskornett, althorn, tenorbasun, tenorhorn och bastuba samt trummor och flöjt *ad lib.* finns bevarade, utskrivna av musikdir. Carl Mård inför sommaren 1902 i Linköping.¹⁸

Blåsoktetterna, som är ämne för denna artikel, stod framför allt att finna bland regementenas yrkesmusiker, ofta i deras tillfälliga civila engagemang. Bland¹⁹ amatörmusiker vid bruken och inom folkrörelserna lär de ha hört till undantagen. Den klassiska svenska blåsoktetten florerade under 1880-talet och framåt.

Oktetten under decennierna kring sekelskiftet 1900 har (exempelvis i Andersson 1982 s. 133, nu senast anförd i *Musiken i Sverige III* 1992 s. 213) påstått vara sammansatt som en mässingssextett plus två klarinetter och ev. en flöjt dessutom. Och så-

15. Deras framväxt i dessa sammanhang beskrivs av G. Andersson (1982).

16. En av flera anledningar till att många började med en gängse besättningstyp kan ha varit att det fanns färdigt notmaterial till salu. Musikaliehandeln kan ha bidragit till att stärka populariteten hos en (i sig användbar) ensemblerstyp som mässingssextetten. Om musikerna själva – eller ledaren – kunde förse ensemblen med nytt spelbart material var man kanske mindre hänvisad till en besättningstyp. Jfr nedan om Kosta Musikkår.

17. R. Björkman 1908. (En av B-kornettisterna spelade althornstämman). – Det vore givetvis av intresse att få ta del av denna ensembles musikaler, men efterfrågningar har hittills inte gett några resultat.

18. KrA, Livgrenadjärregementena, Musikkåren serie F IV:35–36. Flöjstämman visar mindre spår av användning än övriga stämmor. Benämningen på ensemblen – ”sextett” – är samtida med musikalierna.

19. Andersson 1982, s. 133. – Yrkesmusikernas uppdrag utom tjänsten kan inte gärna betecknas annat än som ”civila”. Det vore något missvisande att reservera denna etikett för de icke-militära ensemblerna inom folkrörelserna, och det är givetvis inte heller de senare jag avser på tal om civila engagemang.

dan är möjligen också uppfattningen i det "allmänna medvetandet". Vid närmare undersökning visar det sig vara en missuppfattning. Däremot såldes längre fram i tiden – under 1920- och 1930-talen – tryckta oktettarrangemang, mestadels schlager- och modern dansmusik, som även kunde spelas på sextett om man utelämnade de två klarinetstämmorna. Det brukade också finnas *ad lib.*-stämmor för flöjt och trumpet.²⁰ Denna sentida oktettbesättning har enligt uppgift i undantagsfall förekommit bland yrkesmusiker, jämte den ordinära, klassiska typen, nämligen inom Flottans²¹ (nu Marinens) musikkår i Karlskrona, men inte förrän under 1930-talet och senare.

Beteckningen "oktett" är en sammanfattande benämning för flera varianter av en ensembletyp. Oktetternas sammansättning varierar, men sextett plus två klarinetter är absolut inte norm eller "grundform"; veterligt finns inget belägg²² för att en sådan ensemble överhuvud taget existerat under den aktuella perioden.

Under "Oktett" beskrivs de svenska blåsoktetterna något annorlunda i Sohlmans musiklexikon: "även en vanlig besättning inom harmonimusiken med 8 st., t.ex. 2 klarinetter, Ess-kornett, trumpet, althorn, 2 ventilbasuner och bastuba" (2 uppl. 1977; likalydande i 1. uppl., där signerat "I. B-n"). Ingmar Bengtssons beskrivning är, som skall framgå, mer rättvisande än "grundform: en sextett plus två klarinetstämmor". Flöjt, inte trumpet, är emellertid obligatorisk i oktetten (därav den ibland förekommande benämningen "flöjtoktett").

Den klassiska svenska blåsoktetten – enligt källorna

I musikhistorisk forskning finns som bekant olika typer av källor att tillgå, förutom musikalierna: bilder, berättande källor som brev, tidningsnotiser, kontrakt och protokoll, räkenskaper m.m. Att endast lita till intervjuer för att bredda sin kunskap innebär förstås en risk, alldeles särskilt om sagesmännen inte varit med under ifrågavarande tidsperiod. Om man vill undersöka ifall "det allmänna medvetandet" stämmer med

20. Sådana utgavs exempelvis av Ernst Rolfs förlag och Sylvains förlag i Kungsängen. En ekonomisk grund för utgivningen torde ha varit att valmöjligheter till besättning ökade köpunderlaget. Jämföras kan med de partiturbibliotek som gavs ut i Finland (Fazer) för hornseptett; där fanns en bit in på 1900-talet *ad lib.*-stämmor för klarinetter, som under halvsekllet närmast dessförinnan knappast förekommit i finländsk blåsmusik, samt för alt- och tenorhorn.

21. Uppgiften har lämnats av Anders Carlsson, Karlskrona, som där sett sådana musikalien i Marinens musikkår. Beståndet är dock inte granskat närmare. Flottans musikkår i Karlskrona hade ursprungligen ren bleckblåsbesättning. Man spelade ofta mässingssextett ombord på fartygen. Här kan således ha funnits sextetter som, efter införandet av klarinetter på 1920-talet, helt enkelt utökades – när man inte spelade med ordinär oktettbesättning.

22. Jag har påträffat ett enda arrangemang för oktett där B-kornett ingår, men där finns endast en klarinetstämma (partitur i KrA, Hälsinge regemente, Musikkåren serie F I:b).

den historiska verkligheten eller ej så torde det vara mest tillförlitligt att gå direkt till de musikalier som användes under perioden ifråga. Uppgifterna där kan styrkas av andra samtida källor.

1800-talets oktettnoter är handskrivna. Jämförelser av notmaterial bestyrker berättelserna om att man stundom skrev egna arrangemang för sin egen ensemble, stundom skrev av andras partitur, ev. mot ersättning. Som förlaga vid instrumentationen kan man ha använt partitur för orkester, eller för hel kår, eller klaverutdrag. Oktettnoterna användes till stor del som privat egendom. Därför har de i många fall bevarats i privat ägo, men ibland också i en regementsmusikkårs notbibliotek för att användas när kåren vid behov delades upp på mindre ensembler. På en del stämböcker finner man påskrift om att musikkåren köpt musikalierna av någon av musikerna, som kan ha skaffat dem för användning utom tjänsten.

Instrumentbesättningar och instrumentens funktion inom ensemblen kan studeras i bevarade musikalier: stämböcker och (mindre ofta) partitur. De sistnämnda är givetvis de mest tillförlitliga källorna när det gäller den avsedda besättningen. Beträffande stämboksuppsättningar är risken att någon bok kan ha förkommit, men det brukar gå att kontrollera huruvida uppsättningarna är kompletta genom studium av arrangemangen. Stämboksuppsättningar visar dessutom om och när noterna varit i bruk genom användningstecken (inskrivna föredrags- och dynamiska beteckningar, datum och namn m.m.).

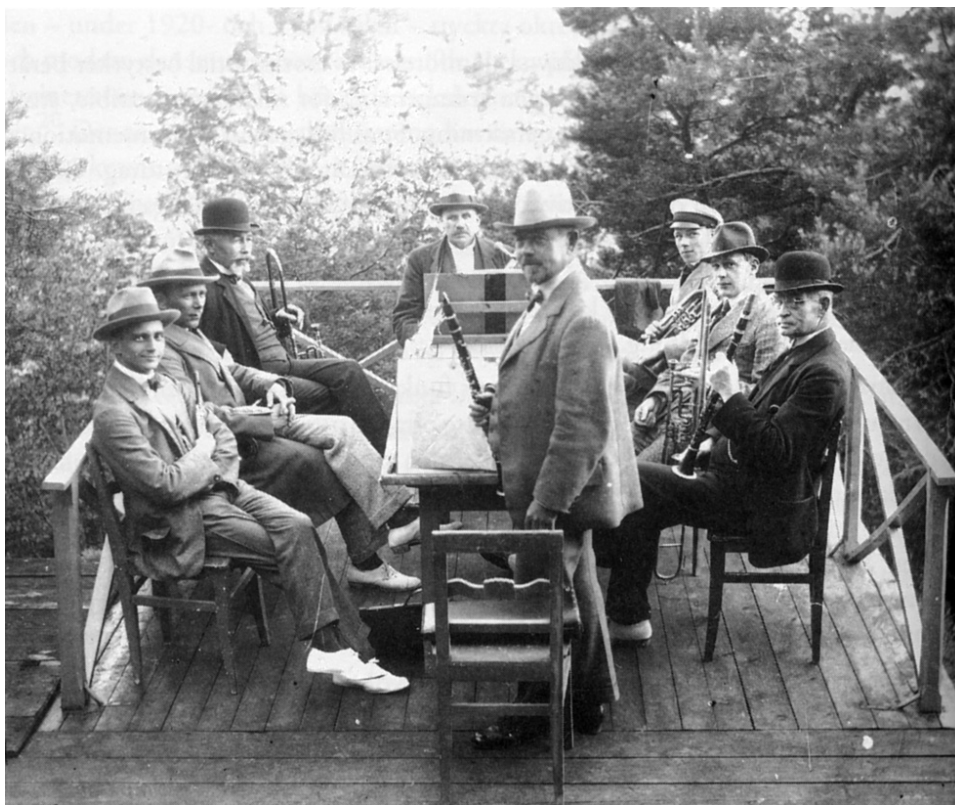

BILD 2: Foto från Söderköpings Brunn, troligen "Herr Carls kapell" som spelar i Ramunderberget på 1920-talet. Kapellet spelar med endast två klarinetter, tydligen utan trummor. Foto i Söderköpings museum.

Handskrivna musikalien från omkring år 1880 och framåt för klassisk svensk blåsoktett finns bevarade. De tidigaste tryckta oktettnoterna utgavs av A. Th. Nilssons förlagsrörelse i Norrköping. Dess notförsäljning startades kort efter det att Nilsson öppnat musikhandel 1891.²³ Det har inte gått att fastställa exakt tryckår för förlagets oktettutgåvor.

"Kapell"²⁴ av samma typ förekom ännu under 1920-talet, bl.a. vid Söderköpings Brunn. Besättningen är flöjt och två klarinetter, esskornett, althorn, tenor 1 och tenor 2 (d.v.s. tenorbasun och tenorhorn, eller två basuner) samt bastuba och trummor.

23. Wiberg 1955, s. 396.

24. Foto i Söderköpings museum.

En trumpetstämma *ad lib.* finns här också med (jag återkommer till trumpetfrågan längre fram).

Belägg för sådan oktettbesättning har påträffats bl.a. i musikalier med anknytning till 1:a och 2:a Livgrenadjärregementena i Linköping, Hälsinge regemente (där även med valthorn i althornets ställe), Värmlands regemente (i vars musikbibliotek flera typer av oktett förekommer), vidare i noter härstammande från Kronobergs regemente (1890-tal) samt tillhöriga Upplands regementes notbibliotek (varav vissa tycks ha Linköpingsproveniens; nu i deposition hos Hemvärnets musikkår, Uppsala).²⁵ Stämböcker och partitur kan ha följt musiker från en kår till en annan och annotationer i åtskilliga oktettmusikalier från t.ex. 1890-talet visar att dessa varit i bruk ännu under mellankrigstiden.

Man bör observera att pistong- eller trumpetstämmor knappast uppträder i de här uppräknade samlingarna förrän vid tiden kring sekelskiftet eller senare. Undantag, partitur från omkr. år 1880 med en obligat pistongstämma, finns i Hälsinge regementets och Livregementets grenadjärers musikkårens samlingar.

Denna den ”klassiska” oktetten har funnits i flera varianter. Stommen är alltså

* träblåsinstrumenten flöjt och två klarinetstämmor, varav den första kan vara diviserad (utan att oktetten för den skull anses ”förstärkt”), summa tre stämmor;

* mässingsblåsinstrumenten esskornett, althorn, ett 2:dra horn (vanligen althorn eller tenorhorn, någon gång valthorn²⁶), tenorbasun samt bastuba, summa fem stämmor; därutöver kan tillkomma

(*) trummor samt

(*) ey, pistong- eller trumpetstämma (då kan besättningen kallas ”oktett med trumpet”²⁷).

Alla ensembler med denna stomme – även om de är förstärkta med exempelvis en essklarinet – går i partitursamlingar eller musikalförteckningar fram till 1920-talet under beteckningen ”oktett”. En oktett rymmer således aldrig 8 *musiker*, snarare 10–11. Det är antalet obligatoriska melodistämmor, ej antalet musiker, som räknas.

25. Arkivarie Bo Sandberg har vänligen delgivit mig förteckningar över musikaltiesamlingar med oktettbesättningar från Upplands regemente.

26. Så i vissa äldre musikalier från Livregementets grenadjärer, nu i Länsmusikens notbibliotek i Örebro.

27. KrA, Livgrenadjärregementet, Musikkåren F III:4 (partiturböcker).

Partitur (nedan) och foto ger prov på den oktettsbesättning som tycks vara den allra ursprungligaste, med två althorn och en tenor.²⁸

BILD 3: Foto av oktet ur I 5, enl. uppgift år 1890 (I 4-I 5:s Regementsmuseum, Linköping).

Belägg för oktetten med två althorn finns bl.a. i musikalien från 1:a Livgrenadjärregementet i Linköping, Hälsinge regemente, Värmlands regemente, samt i icke-militära sammanhang som Oktetten Lyran i Eskilstuna.²⁹

I brev (1890) från Ernst von Heidenstam, VD för Ronneby Helsobrunn AB, framgår att ensemblerna kunde tänkas vara varierande sammansatta:

”En sextett anser vi för litet utan tror en personal af 9 à 10 man behöfvas, i besättning-
en bör äfven ingå trumma” (1892–01–15 till sergeanten vid Skånska Husarregemen-
tets musikkår N. Aug. Lindahl)

28. Även tidiga sextetter kunde ha två althorn och en tenor. Musikmuseet hyser en samling stämböcker från c:a 1858–1860 (Musikalien. Mss. Okat. samlingar Harmonimusic 1035–1036), där enstaka stämmor är förkomna. Av det bevarade materialet framgår det dock tydligt att esskornett, B-kornett, två horn i F, tenor och bastuba har utgjort en fullstämmig ensemble.

29. Stadsarkivet, Eskilstuna, Kommunala Musikkolan M III:1–8.

”en besättning af 10 personer, neml. 1 Fl., 2 Cl 1 Ess[kornett] 1 Althorn 2 Tenorh. 1 Bas & Trumma; detta gör emellertid ju endast 9? kanske det skall vara äfven en Bkornett el. möjl. 2 Alth.? Men vore ej bättre få 4 träinstrument d.v.s. ytterl. 1 Cl.?”³⁰

I ett annat brev uppges att ”kapellet [1892] utgjordts av 10 man, neml. 3 clarinetter 1 fl. 5 messingsinstr. och trummor” (1:a klarinettstämman spelades *de facto* av 2 musiker). Men till ledaren för brunnskapellet 1891–1894 (M.H. Ehnstedt, f.d. hautboist vid 2:a Lifgrenadierregementet) föreslår von Heidenstam (1893–02–11) en ändrad sammansättning:

”1 Ess och 2 B-clarinetter, 1 Ess och 1 B-cornett, 2 horn, 1 tenorbasun, 1 bastuba och slaginstrument”.

Vitsen med detta vore att ernå ”en större kraft och fyllighet för blåsningen utomhus”. Brevcitaten kan förbrylla, främst eftersom inte B-kornett utan B-pistong var det mäsingsinstrument som brukade läggas till oktettens numerär.

Trumpet och pistong inom oktetten

Stämman för s.k. *piston* [pistong], alt. trumpet i B, började undantagsvis förekomma i oktettmusik på 1880-talet men blev vanligare vid sekelskiftet.

Det sena 1800-talets trumpeter i Sverige var av den centraleuropeiska typ, med cylinderventiler och en ganska slank tonkvalitet, som på senare år återigen börjar komma till heders i svenska symfoniorkestrar. *Piston* (fra. *cornet à pistons*, pistongkornett, se t.ex. Berlioz' partitur till *Symphonie fantastique*) är det sedan gammalt vedertagna namnet på den franska/engelska³¹ typen av kornett, som i klang och konstruktion står trumpeteten jämförelsevis nära. Med termen *piston* har även kunnat avses trumpet. Båda användes i samma funktion i dåtidens militärmusikkårer. Den svenska kornetten³² däremot tillhör en annan instrumenttyp. Den är ett flygelhornsinstrument, mer besläktat med den preussiska kornetten. Här används den vedertagna terminologin: pistong [i B] kontra [svensk] B-kornett.

Kanske är det tanken på B-pistongen som föresvävat von Heidenstam 1893. En annan möjlighet är att han skulle ha haft besättningen hos brunnskapellet i Ronneby åren närmast före 1891 i åtanke. Då var en grupp tyska musiker från Mecklenburg-

30. Brev 1890–11–27 till hovkapellisten G. Palmblad. Kopior av Heidenstams utgående post förvaras i Centralarkivet, Ronneby, Ronneby Helsobrunns arkiv B I:10.

31. Att en tidningsläsande allmänhet på den tiden kände till termen är sannolikt; t.ex. i Ronneby Tidning nämns 30 aug. 1890 ”en liten gosse, trakterande piston”. – Andersson (1982) söker dock i sin redovisning av kornettyper införa en ny benämning och kallar pistongkornetten ”egentlig kornett” (s. 129f.).

32. Se t.ex. Albertsson (1990).

Schwerin engagerade.³³ Något källmaterial varav deras besättning kan utläsas är mig inte bekant.

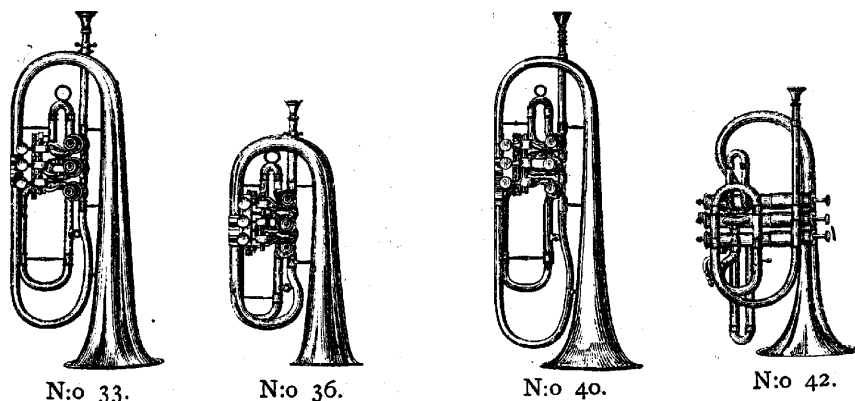

BILD 4: B- och esskornett, trumpet och pistong: "N:o 33. Cornett i B, med 3 cylinderventiler". "N:o 36. Cornett i Ess med 3 cylinderventiler". "N:o 40. Trumpet i B med 3 cylinderventiler". "N:o 42. Cornet à Pistons i B och A". B-kornett och trumpet liknar nog varandra, men trumpeteten har mer cylindrisk borrarning och grundare munstycke. Ur Ahlberg & Ohlssons priskuranter. Musikmuseet.

Den icke initierade kunde lätt föreställa sig att detta med trumpet eller kornett går på ett ut. Dåtidens musiker var dock väl medvetna om de två instrumentens traditioner och karaktärsskillnader. Detta visar sig därigenom att instrumentatörerna brukade ge trumpeteten en annan roll i ensemblerna än kornetten. Instrumenten hade av tradition haft olika uppgifter inom musikkåren.³⁴ De mer hornaktigt mjukt klingande kornetterna hade efterträtt de s.k. kenthornen (bygelhornsinstrument försedda med klaffar) som melodiförande instrument, och i kårer och sextetter användes B-kornett mest i understämmor till esskornettens melodistämman eller, i låga register, som ersättning för denna.

Trumpettraditionen däremot bar i arv naturtrumpeternas ensembleroll med fanfarrer, effekter, ljusare, spetsiga och framträdande klanger. Vid 1800-talets mitt blev det möjligt att spela kromatiskt på ventilförsedd trumpet. Nu kunde instrumentet också accentuera melodin i klarinett eller tenorbasun eller brukas för kantabla solosatser. Under 1890-talet tilltog inom militärmusikkårer och oktetter användningen av pistong och trumpet i denna roll; de två instrumenten var sinsemellan utbytbara. Trum-

33. Nilsson 1987, s. 336.

34. Detta kunde ytterligare bekräftas genom en analys av de två instrumentens roller i kårarrangemang. Någon sådan föreligger veterligen ännu inte.

peten kunde också tillsammans med ”hornen” användas för ackompanjemangsstämmor, ”efterslag”, eller långa ackordtoner.

Det finns belägg för att man nyskrivit pistong/trumpetstämmor till redan existerande oktettpartitur när instrumentet kommit på modet, ofta med mindre lyckat resultat. Ett exempel är ett arrangemang av Aidafinalen, vartill någon skrivit en B-pistongstämman som i stor utsträckning endast dubblar esskornettstämman (version ”B”, se not 44 nedan).

Men undantagsvis har man lagt trumpeten i understämman till en melodi i esskornett, klarinett och flöjt, på likartat sätt som när tvåstämmigheten framhävts med esskornetten i understämman till klarinetterna. Under åren 1898–1899 visar K. W. Söderström³⁵ i instrumentation för en oktett, där valthorn ersätter althorn, en remarkabel benägenhet att lägga trumpet i understämmor – men detta bara om melodistämman är framhävd genom flöjt, klarinett och esskornett. Här kan trumpeten i vissa passager sägas få en funktion motsvarande den B-kornetten har i mässingssextetten.³⁶ Även i mässingssextetter har trumpet eller pistong förekommit *ad lib.*, och då behandlade helt annorledes än B-kornetten.

Musikfanjunkaren Albert Gille lät år 1926 trycka en förteckning över 360 ”Oktettpartitur (med trumpetstämman) instrumenterade av Alb. Gille”. Partituren,³⁷ som är daterade under perioden 1902–1927 och med få undantag finns bevarade, kunde ”uthyras för avskrivning”, ett av flera vanliga sätt att sprida musikallier.³⁸ Samtliga Gilles partitur är instrumenterade för den klassiska oktetten med trumpet.³⁸ I en mindre andel av partituren, så gott som samtliga daterade under åren 1903–1906, står i stället för trumpet ”Cornett in B”, men flerstädes tillagt ”(Piston)”. Eftersom Gille i sin förteckning angivit ”med trumpetstämman” är det sannolikt att han avsett pistongkornett i samtliga sådana fall. Stämman är skriven på liknande sätt som i K.W. Söderströms partitur.

35. Knut W. Söderström, mest känd för sin vals ”I sommarnatt” och i Sohlmans lexikon beskriven som kyrkomusiker och pedagog, var under en följd av år också militärmusiker vid Hälsinge regemente.

36. KrA, Hälsinge regementes musikkårs arkiv. E. E. Film, verksam på 1880-talet vid samma regemente, arrangerar koraler på liknande sätt: melodin lagd i flöjt, klar. 1, esskornett, tenorbasun; alten i klar. 2 och pistong, tenorstämman i de två althornen, basstämman i bastuba. (Hälsinge reg;te, Musikkåren, serie F:Ib:3, bok 9 fol. 85.)

37. Studentorkestern Hornboskapens notarkiv, Södermanland-Nerikes nation, Uppsala.

38. Flöjt/piccola i Dess, klarinett 1 och 2, esskornett, trumpet, althorn, två tenorer (tenorbasuner), bas, slagverk.

Något om träblåsinstrumenten

Under 1800-talet och även senare brukade svenska musiker använda klarinetter med tyska klaffsystem: Müller och (i vissa fall långt in på 1900-talet) Oehler var vanliga här, inte Albertklarinetter eller Böhmssystem.

Ett par brev till ovan nämnde auditor Hellman vid Kalmar regemente belyser vad en svensk svarvare presterade under en tid, då man annars i regel importerade träblåsinstrument från tyska firmor. A.G. Swensson skriver på hösten 1876 angående klarinetter och flöjter som beställts för leverans under våren 1877. Det rör sig uppenbarligen om Müller-klarinetter (med 13 klaffar) i B, A och Ess samt stora flöjter (med 12 klaffar) i C, Dess och Ess och piccoloflöjter (med 6 klaffar) i C och Ess, alltså pre-Böhm. Breven citeras här med bibehållen ortografi:

"[...] Clarinetter [...] alla af Boxbom med ringar och klaffar af messing och 13 klaffar på vardera dom 2^{ne} B. Clarinetterna skall vara färdiga till första dagarne af näst instund[and]e nyår 1877. ock dom andr 4 Clarinetterna 2^{ne} B. en A. och en Ess till den förste Aprill ofvannämnda år äfvensom 2^{ne} Flöjter en piccolo och en stor Flöjt ergo flöjterna skule jag önska att få veta uti vilken stämning dom skola vara uti här vid Östgöta Musickorer har dom 3 sorter Picolo flöjter [...] äfven 3 sorters stora flöjter har dom såsom C. Dess och Ters [...] den större Flöjten den kan fåss med 6 a ända till 12 klaffar av dessa 12. klaffar äro C. Ciss. Ess 2^{ne} F. Giss. 2^{ne} B. 2^{ne} C. D. och E. klaff[ar] en stor C Flöjt med 6 klaffar kostar 25 kronor och en med 12 klaff[ar] af nyaste Constrution kostar 75 kronor

C och Ess Picolo flöjterna hafva 6 klaff[ar] vardera ock kosta 15 kronor stycket."
[1876]

I ett odaterat brev meddelar tillverkaren ang. de två B-klarinetter som levererats vid nyår:

"dom äro afprovade af Fahnjunkaren C.T. Löfgren här vid Kong 2^{dra} Lifgrenadje Reg:t han är den Skekeligaste Clarinettblåsare vi här hava och säkert är han äfven bland Sveriges liksta Clarinettblåsare och detta är säkert han sakt mig att dessa 2^{ne} Clarinetter äro så rena som nya Instrumenter kan fåss och står precis uti samma stämning som här är på båda Östgötha musik Korer. Jag skulle önska att detta mitt arbete måtte vara till nöjes förfärdigad af en 77 års gubbe [...]"

39. Härtill Ola Persson (1981)

och A.G. Swensson levererar också resterande instrument i tid:

”Linköping d. 4 April 1877
Högädle Herr Auditör!

Herjemte sänder jag dom beställda Clarinetterna en A. 3. B. och en Ess. jämte 2ne Flöjter efter Fahnjunkar Withofs uppgift nemligen en stor DessFlöjt en dito Ters ln-strumenterna har jag låtit profva så väl i renhet som stämning och i båda fallen befunnits bra jag hoppas att Herr Auditören skall vara belåten

Med all Högaktning tecknar
A.G.Swenson”⁴⁰

40. Brev från svarvarmästare A.G. Swenson 1876–1877 till Frey Hellman (Hellmanska släktarkivet, H 2:30).

Instrument av A.G. Swensons tillverkning finns bevarade på Musikmuseet i Stockholm och åtminstone ett av dem befanns bra nog att kunna användas vid en konsert där vintern 1970/71.⁴¹

BILD 5a: Instrument av A.G. Swensons tillverkning. Musikmuseet i Stockholm: M 1856: A-klarinet och M 2564: B-klarinet, samt (5 b) detalj. Foto J. Huber, Musikmuseet.

41. Musikmuseet M 1856 (A-klarinet), M 2564 (B-klarinet) och M 1893 (flöjt), alla märkta "A Svensson Linköping".

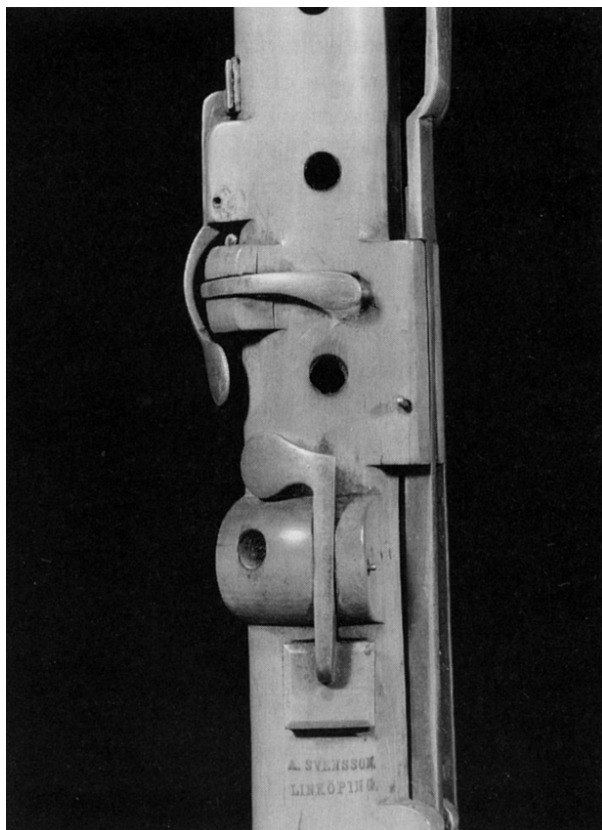

BILD 5b: Instrument av A.G. Swensons tillverkning; detalj. Foto J. Huber, Musikmuseet.

Flöjten uppträder även i notmaterial tidigast som s.k. tersflöjt (*"TertzFlauto"*), d.v.s. stämd i Ess. Piccolaflöjten däremot står, i likhet med stor flöjt från c:a 1890 och framåt, vanligen noterad som Dess-flöjt. Den för bara hundra år sedan så vanliga Dess-flöjten betecknas i *The New Grove* som ett "utdött" (extinct) instrument, men enstaka exemplar används ännu.

Om träblåsinstrument på svenskt område finns förvisso ännu en hel del forskningsarbete att utföra.

Något om instrumentationsfrågan⁴²

För tryckta oktettnoter fanns det uppenbarligen inte någon större marknad i Sverige kring sekelskiftet. Yrkesmusikerna skrev på gammalt sätt en mängd partitur själva. Den avskrivningsverksamhet som förekom var möjligen ofta avgränsad till en och samma musikkår, men man kan också träffa på arrangemang som spritts över landet. Allt detta framträder klart när man går in i repertoaren och jämför samma titel i sättning för samma eller för olikartade oktettsbesättningar. Det visar sig även i brevkällor och räkenskaper.

En jämförelse mellan två oktettsversioner vid mitten av 1880-talet – här instrumentationer av andra aktens final ur Verdis ”Aida” – visar att man kunde instrumentera rätt så olika, fastän stämmaterialet i stort sett är detsamma i bägge. Tonart är originallets Ess-dur. Det ena, från Hälsinge regementes musikkår med utskriftsdatum 10 okt. 1884 kallar jag ”A”⁴³ (se bild) medan det andra, från Livgrenadjärregementenas musikkår i Linköping⁴⁴ här benämns ”B” (notexempel).

42. Se Blaukopf (1968) för diskussion om äkthetsproblematiken.

43. Krigsarkivet, Kgl Hälsinge regemente, Musikkåren F I b vol. 4, partiturbok 9 fol. 95 r.–101 v.

44. KrA, Livgrenadjärregementet, Musikkåren serie F IV, vol. 8–10 (stämkolligat, bok 4 N:o 46). Stämmorna är inskrivna sommaren 1886 (notskrivarens datering) och böckerna har tillhört Andra livgrenadjärregementet. Samma arrangemang finns också utskrivet som N:o 24 i stämböckerna 13 (F IV vol. 25–28, inskrivet kring 1914), där med en trumpetstämma (i vol. 27) som tillskrivits i efterhand.

Stämböckerna 13 har tillhört Första livgrenadjärregementet, i likhet med böckerna 20 (F IV vol. 41–42). Dessa är skrivna på 1890-talet och innehåller ännu en version av Aida-finalen (N:o 27). I en del instrumentationsdetaljer avviker denna från den i bok 4 och bok 13.

Final ur Op. "Aida" af Verdi.

Alligro maestoso 2. 100.

Partitur för:

Första Flöjt

Andra Flöjt

Första Klarinet i B.

Andra Klarinet i B.

Första Fagott i B.

Andra Fagott i B.

Första Horn i B.

Andra Horn i B.

Tuba

Trummor

utan Böcker

45

BILD 6: Partitursida ur arr. "A", Final ur Aida, den "ärkeklassiska" besättningen med två althorn, därtill pistong. Foto: Krigsarkivet.

[illegible]

The musical score is arranged in eight staves, likely representing different instruments in an octet. The notation includes various musical symbols and dynamics:

- Staff 1:** Treble clef, key signature of one sharp (F#). It contains whole rests for all five measures.
- Staff 2:** Treble clef, key signature of one flat (Bb). It contains eighth and sixteenth notes with slurs and ties.
- Staff 3:** Treble clef, key signature of one flat (Bb). It contains eighth and sixteenth notes with slurs and ties.
- Staff 4:** Treble clef, key signature of one flat (Bb). It features triplet markings (3) over groups of eighth notes. Dynamics include *mf* and *pp*.
- Staff 5:** Treble clef, key signature of one flat (Bb). It features triplet markings (3) over groups of eighth notes. Dynamics include *mf* and *p*.
- Staff 6:** Treble clef, key signature of one flat (Bb). It contains eighth and sixteenth notes with slurs and ties.
- Staff 7:** Treble clef, key signature of one flat (Bb). It features triplet markings (3) over groups of eighth notes. Dynamics include *mf* and *p*.
- Staff 8:** Bass clef, key signature of one flat (Bb). It contains eighth and sixteenth notes with slurs and ties.
- Staff 9:** Bass clef, key signature of one flat (Bb). It contains eighth and sixteenth notes with slurs and ties.

11

11

11

11

11

11

11

11

pp

pp

pp

p

pp

pp

pp

BILD 7: Notex. ur arr. B, (jämför bild 6).

* Oktettversion "A" har besättningen med två althorn, därtill pistong. I version "B" finner vi den klassiska oktetten, utan pistong, och med ett althorn. (Det kan nämnas att även arr. för samma besättning kan uppvisa rätt stora skillnader.)

* Utpräglade pistongavsnitt (Aida-trumpetinsatser) i A har i B lagts i esskornett (ställvis förstärkt med althorn).

* I version B är 1:a klarinett-stämman diviserad, så ej i A.

* 2:a klarinett spelar i A ganska mycket unisont med 1:a klarinett men har i B fått en understämma (en del av det stämmaterial som esskornetten har i A).

* En i vanliga fall så pregnant stämma som 1:a tenorbasun är en av dem som skiljer sig mest mellan de båda versionerna.

* B-versionens tenor 2-stämma överensstämmer i längre avsnitt med endera av althornstämmorna i A, men inte helt.

* B-versionens althorn överensstämmer således inte heller med A; det har bitvis anförtratts de understämmor som esskornetten utför i A (ett stämmaterial som alltså här vandrar mellan klarinett 2, esskornett och althorn).

* Rent allmänt visar partitur A en ljusare klangbild: klarinettstämmorna är bitvis skrivna en oktav högre, pistongklangen och balansen i alt-tenorläge bidrar här till.

Sextettinstrumentens ensembleroller brukar beskrivas som tämligen idiomatiska.⁴⁵ "Den svenska blåsoktetten" möjliggör en mer varierad klang och satsteknik. Oktettens instrument hanteras även de idiomatiskt, men kan ha eller växla mellan olika roller i ensemblen: melodiförande, i motstämmor och/eller ackompanjerande, som ersättning för vissa bestämda orkesterinstrument etc. 1:a klarinetternas främsta roll är att (med flöjten) "spela första fiolen" i blåsoktetten. De två althornen, alternativt althorn och tenor 2, brukar behandlas som "hornpar", basens roll är given. Esskornettens roll kan vara att utföra melodi, understämma eller ackompanjemang. Flöjt och tenorbasun (tenor 1) färgar melodin eller utför motstämmor.⁴⁶ Instrumentationstekniken skulle kräva en särskild utredning, och det må därför här räcka att konstatera att vi har många goda hantverksprodukter bevarade, både av Aron Ericsons gelikar och mindre prominenta personer, trots att mycket fått förstöras.

Exkurs: bruksmusiken i Kosta

Kan det då tänkas att besättningen sextett + två klarinetter varit säregen för någon region eller kategori? Närmast till hands ligger det att undersöka bruksensemblerna, eftersom Andersson i sin avhandling om dessa åberopar just den besättningen, dock utan att direkt anföra belägg.

Kosta musikkår, grundad 1873, hör till dem som besvarat en enkät genomförd av Svenskt Musikhistoriskt Arkiv (1980) för Stig Holmbergs räkning (svaren till denna enkät finns på SMA). I ett telefonsamtal (1992) meddelade mig Bengt Heinze, som länge spelat esskornett i Kosta musikkår, att kåren ursprungligen grundats som en mässingssextett, vartill snart kom essklarinet och flöjt. I en tredje etapp skulle besättningen ha utökats till sextett + två klarinetter för att småningom växa till hel musikkår.

45. Andersson 1982, s. 143–148, isht 146–147; dens. i STM 1982. – I äldre handskrivna sextettversioner av t.ex. operaarior kan man dock träffa på ytterst svårspelade passager i sextettstämmorna. Man får förmoda att instrumentatören ägde förtrogenhet med vad musikerkollegorna – i dessa fall väl kvalificerade yrkesmusiker – þkunde prestera.

46. Nilsson 1995 s. 303. – Oktettmusik i arrangemang från 1890-talet finns inspelad på SLT 333284 och MCD 201.

Först efter Heinzes bortgång hade jag (1994) tillfälle att som hastigast studera bevarade noter och ett urval foton på platsen.⁴⁷ Bäggedera bestyrkte – i stort sett – de uppgifter jag fått: de äldsta musikalierna tycktes vara de för sextett (böcker som innehöll både stämmor och övningar). Där fanns också stämkkolligat för mässingsensemble med flöjt[er]. Repertoaren däri är ganska likartad militärmusikkårens vid tiden omkring 1885–1890, men potpurrierna är avsevärt kortare. Det är böcker för stor flöjt i Ess och piccola i Dess samt åtta mässingsinstrument: esskornett, B-kornett (varav ett kolligat saknas), althorn, tenorbasun, tenorhorn 1 och 2, tenortuba och bastuba samt trummor. De tidigaste fotona visar också denna besättning eller en snarlik, medan musikerna på ett foto från 1908 har flöjt, två klarinetter, ess- och B-kornett, althorn, två tenorbasuner och ett tenorhorn samt bastuba.⁴⁸

Till tiden efter 1903 kan dateras noter utskrivna av dåvarande ledaren C. V. Blad i Kosta, bl.a. en uppsättning stämmor för flöjter som ovan, essklarinet och två B-klarinetter, ess- och B-kornett, althorn (två stämmor), endast en tenorbasun samt bastuba. I vissa stämmor finns här inprickade trumpetsolon. Detta kan tyda på antingen att en befintlig trumpetstämbook förkommit (sådant som man alltid får vara observant på) eller på att böckerna i själva verket kan vara kårstämmor, utplockade efter behov. I stämkkolligat tillkommet mellan c:a 1910–1921 finner vi åter en bleckblåsdominerad besättning: flöjt, två klarinetter, två kornetter i ess och B, två althorn, tenorbasun, tenortuba, tenorhorn samt bastuba (ung. som på fotot från 1908). Märkas bör att endast en del av repertoaren företer tydliga spår av användning.

Bruksmusikens besättning i Kosta under C.V. Blads tid visar alltså inte på besättningen sextett + två klarinetter (+ ev. flöjt) som typisk för ”bruksoktetter”. Snarare tyder materialet på att dessa ensembler växt till *successivt*, precis så som jubileumsskrifterna uppger om bruksmusiken i Kosta. Man hade alltså börjat med sextett (med förstärkning i tenorregistret). Under C.V. Blads tid som ledare under 1900-talets första årtionde förändrades besättningen i riktning mot ett slags oktett och fick en modernare repertoar (bostonvalser m.m.). Möjligen visar detta en medveten ambition hos ledaren: ”klassisk svensk” oktett förekom vid Kronobergs regementes

47. Kosta Musikkårs notarkiv, Musikhuset, Kosta. Stämböcker, tyvärr inga partiturer. B. Heinze kan ha fått sina uppgifter från äldre släktingar som redan på 1880-talet medverkat i ensemblen; möjligt är förstås också att han stödde sina uppgifter på nämnda stämböcker. – Vad gäller ensemblens normala sammansättning är sådana foton inte helt tillförlitliga som källmaterial: de visar vilka som var med vid ett bestämt tillfälle (någon kan ha uteblivit, någon kan ha inkallats som förstärkning).

48. Fotot från 1908 i Kosta musikkårs jubileumsskrift 1973, s. 6. Ett foto från 1911 i minneskriften visar en större besättning med 2 flöjter och 2 klarinetter, dessutom 11 bleckblåsinstrument, varav kan urskiljas bl.a. en å två esskornetter, ett par althorn och två tenorbasuner och en bastuba förutom två man för trummorna.

musikkår, där han, liksom andra musikledare i Kosta, var anställd.⁴⁹ Flöjstämmer återfinns vi alltifrån Kostamusikens start och framåt.

Vi kan tänka oss två diametralt motsatta sätt att forma, eller omforma, en musikkår eller mindre ensemble. I ena fallet vill man efterbilda en existerande ensembleryp eller modellbesättning, i det andra fallet är alla intresserade välkomna att delta i ensemblen. Man kunde tala om alternativen *typ* eller *tillväxt*. En bruksmusikensemble kunde välja en sammansättning för vilken det fanns skrivna musikalier, vilket förenklade saken. Den kunde också skifta sammansättning över tiden – kanske var det ledarens sak att förse ensemblen med nya musikalier allteftersom nya medlemmar strömmade till, eller kunde han styra verksamheten i önskad riktning. Yrkesoktetterna däremot verkar – med viss variationsfrihet – ha anammat de modeller som var tradition inom resp. musikkårer och/eller som passade för de musiker man ville ha med.

Orsak till missuppfattningar?

På något sätt har en hörsägen uppkommit om (äldre) oktettbesättning som sextett plus två klarinetter. Jag lämnar därhän det besynnerliga faktum att uppfattningens förespråkare inte tycks ha beaktat primärkällorna; problemet är hur en hörsägen kan ha uppstått och accepterats. Möjligen kan det hela förstås ur ett 1930-talsperspektiv. Uppgiften i Sohlmans lexikon, där trumpet i stället för flöjt anges som en av de obligatoriska stämmorna, skulle kanske kunna förklaras med att oktett med trumpet och med flöjstämman reducerad till *ad lib.*-stämma börjat förekomma.

Med viss skepsis redovisar Greger Andersson en gammal uppfattning att kvartetter och kvintetter uppstått tidigast, därefter sextetter.⁵⁰ Kanhända oktetten en bit in på 1900-talet med ett sådant synsätt (eller i tron att allt var ”som det alltid varit”) uppfattades som ett slags vidareutveckling av mässingssextetten, med tillagda träblåsinstrument? Men så var alltså inte fallet.

Någon del av förklaringen till en sådan missvisande tillbakaskrivning kan vara att söka i förekomsten av tryckta noter, insatt i ett tidsperspektiv. Som ovan nämnts började tryckta noter för kvintetter och sextetter utkomma tidigt medan tryckta oktettnoter förmodligen kom ut i handeln först omkring år 1900 eller t.o.m. senare. Bland nu levande musiker kan det ha uppstått en uppfattning att oktettbesättningarna, ända sedan 1800-talet, likaväl som sextettbesättningarna, bör ha varit sådana som i de sentida tryckarrangemang – från mellankrigstiden – som de själva spelat, och så är alltså inte fallet. Men detta är bara en del av svaret, eftersom ju – som vi sett – A. Th. Nils-sons utgivning var avsedd för den klassiska oktetten. Att musiker vid sekelskiftet skulle

49. Oktettmusikalier från 1890-talet i Ystads Fornminnesförenings arkiv kan knytas till Kronobergs regemente.

50. Andersson 1982, s. 132.

ha kunnat förväxla instrumenten B-kornett och B-pistong är däremot knappast någon riktigt plausibel förklaring.

Sammanfattning

Termen oktett har i praktiken betecknat småensembler inom harmonimusiken med tre träblås- och fem (à sex) bleckblåsstämmor som stomme, dvs. vad som i denna artikel kallas ”klassisk svensk” oktettbesättning. Av tillgängligt material att döma var besättningen ”B” i tabellen nedan, alltså den med ett althorn och två tenorer, den mest frekventa oktettbesättningen från och med slutet av 1800-talet. Oktetterna emanerade främst från infanteriets musikkårer.

Tabell över oktettbesättningar

(A) ⁵¹	(B) ⁵²	(C) ⁵³	(D) ⁵⁴	(E) ⁵⁵
flöjt [Ess] ⁵⁶	flöjt [Dess]	flöjt	flöjt	flöjt
klarinet 1 ⁵⁷	klarinet 1	kl. 1	klarinet 1	klarinet 1
klarinet 2	klarinet 2	kl. 2	klarinet 2	klarinet 2
esskornett	esskornett	essk.	esskornett	esskornett
(ev. pistong)	(ev. pistong)	alth.1	trumpet	(pistong)
althorn 1	althorn	alth. 2	valthorn	althorn
althorn 2	tenorbasun	tenor 1	tenorbasun 1	valthorn
tenorbasun	tenorhorn ⁵⁸	tenor 2	tenorbasun 2	tenor
bastuba	bastuba	bastuba	bastuba	bastuba
trummor	trummor	trummor	trummor	trummor

Av den blåsmusik som var så omtyckt under 1800-talet är blåsmusiken vid bruken och inom folkrörelserna bara en del. Det är väsentligt att också uppmärksamma dess förebilder bland de professionella ensemblerna. Här finns ett intressant källmaterial, och blåsmusik verkar vara *terra incognita* för många musikforskare. Inte minst viktigt är att gå till musiken i noterad form, i de samtida partitur och stämmor som faktiskt ännu finns kvar. Först då kan vi dra musikvetenskapliga slutsatser om ett så⁵⁹ eftersatt fält inom disciplinen som den säregna svenska blåsmusiktraditionen utgör.

51. Besättning som bl.a. i oktetten från Hälsinge reg:tes musikkår på 1880-talet (se ovan, arr. "A").

52. En mycket vanlig besättning på 1880- och 1890-talen, då oftast utan pistong/trumpet, och under tiden fram till 1920-talet. Överensstämmor med tryckta arr. från A. Th. Nils-sons förlag, Norrköping (där med trumpet *ad lib.*) samt A. Gilles samling i Uppsala (med pistong).

53. En variant som jag endast funnit i Hälsinge regementes musikalier, arr. av E.E. Film.

54. Denna oktettbesättning representerad vid tiden omkr. 1898 i K.W. Söderströms arrangemang (KrA, Hälsinge regemente).

55. Besättningen påträffad i oktettarr. fr. 1880, tillhöriga Livregementets grenadjärers musikkår, nu i Länsmusiken, Örebro.

56. Här oftast i Ess; piccola i Dess.

57. Klarinetter står alltid i B; 1:a oftast dividerad. Enstaka gånger finns en 3:e klarinetstämman noterad separat.

58. Alternativt tenorbasun 2. Denna stämman fungerar som "2:dra horn".

59. För resonemang om forskningsläget, se Walter Suppan (1976).

Källor (inklusive musikalier)**Stockholm**

Krigsarkivet: handlingar i

Hälsinge regemente, Musikkompaniet (isht D I–II, F I:b 1–5, F II bb 1–7)

Värmlands regemente, Musikavdelningen (isht F II:45–47, 52–53)

Livgrenadjärregementet, Musikkåren (F III; F IV:1–45)

Musikmuseet: M 1856 (A-klarinett), M 2564 (B-klarinett) och M 1893 (flöjt; A Svensson Enköping – bör utläsas ”Linköping”).

Musikmuseet: Musikalier. Mss. Okat. samlingar Harmonimusik 1035–1036

Uppsala

Privat ägo (Frey Björlingson, Uppsala): Hellmanska släktarkivet, H 2:30.

Musikalier från 1880- och 90-talet i förf:s ägo.

Studentorkestern Hornboskapens arkiv vid Södermanland-Nerikes nation, Uppsala:
Alb. Gilles partitursamling.

Eskilstuna

Stadsarkivet, Eskilstuna, Kommunala musikskolans arkiv (M III:1–12)

Linköping

Regementsmuseet, I 5: Foto

Ronneby

Centralarkivet, Ronneby Helsobrunns arkiv (B I, G III:7–8)

Örebro

Länsmusikens notbibliotek: div. musikalier för oktett (okat.)

Uddevalla

Länsmusikens notbibliotek: div. musikalier för oktett (okat.)

Ystad

Ystads Fornminnesförenings arkiv: div. musikalier för oktett (okat.)

Kosta

Kosta Musikkårs notarkiv, Musikhuset, Kosta. Musikalier (okat.)

Litteratur

- Albertson, Helen: "Ahlberg & Ohlsson. En fabrik för bleckblåsinstrument i Stockholm 1850–1959." D-uppsats i musikvetenskap vt 1990. *Musikmuseets skrifter* nr 17 (Stockholm 1990)
- Andersson, Greger: Bildning och nöje. Bidrag till studiet av de civila svenska blåsmusikkåren under 1800-talets senare hälft. *Acta universitatis Upsaliensis. Studia musicologica Upsaliensia*, Nova series 7 (Diss. Uppsala 1982.)
- Björkman, Rudolf: *Småländska Husar-Kvintetten* (Eksjö 1908)
- Blaukopf, Kurt: Werktreue und Bearbeitung. Zur Soziologie der Integrität des musikalischen Kunstwerks. *Schriftenreihe Musik und Gesellschaft*, Heft 3 (Karlsruhe 1968)
- Hellyer, Roger: "Harmonie-Musik". *The New Grove Dictionary of music and musicians* (ed. S. Sadie; London 1980), vol. 8, s. 167 f.
- Habermas, J.: *Borgerlig offentlighet: kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället* (Lund 1984)
- Heyde, Herbert: Trompeten – Posaunen – Tuben. *Musikinstrumenten-Museum der Karl-Marx-Universität Leipzig. Katalog*. Bd 3 (Leipzig 1980)
- Heyde, Herbert: Hörner und Zinken. *Musikinstrumenten-Museum der Karl-Marx-Universität Leipzig. Katalog*. Bd 5 (Leipzig 1982)
- Holmquist, Å.: *Från signalgivning till regionmusik* (Sthlm 1974)
- Holmquist, Å.: textkommentar till "Camerata Musicae Regionalis", *Caprice* CAP 1074.
- Kosta musikkår*. Minnesskrift 1873/1973 100 år (Surte [1973])
- Jonsson, L. och Tegen, M. (red.): *Musiken i Sverige III* (Stockholm 1992)
- Karjalainen, Kauko: *Suomalainen torviseitsikko. Historia ja perinteen jatkuminen* (The Finnish brass septet. History and living tradition. – Kansanperinteen laitoksen julkaisuja 20, 1995)
- Mozarts brev*. Översättning och kommentarer Nils-Olof Franzén (1991)
- Nilsson, Ann-Marie: "Några inblickar i musikhållningen vid Ronneby Helsobrunn på 1890-talet". *Vid en åkrök* (Ronneby 1987), s. 335-354.
- Nilsson, Ann-Marie: "Brunnsmusiken – kuliss eller kulturdistribution?" *Proceedings from the Nordic musicological congress, Turku/Åbo 15.–20.8.1988. Musiiki* 1–4/1989, s. 277–293.

Nilsson, Ann-Marie: "Brunnskapellet i svensk 1800-talsmusik. Om svenska musikers arbetsförhållanden". *Från stormakt till smånation. Sveriges plats i Europa från 1600-tal till 1900-tal* (red. Dahlgren, S., Jansson, T. och Norman, H.), s. 298–313 (1995)

Persson, Ola: *Handledning för cirkelledare. Klarinett*. Medborgarskolan, Uppsala 1981 (stencil)

Rudelius, Folke: *Kalmar regementes personhistoria 1623–1927 II* (Norrköping 1955)
Sohlmans musiklexikon (1:a och 2:a uppl.) ("Harmonimusik", "Oktett")

Suppan, Walter: "Das Blasorchester – Forschungsbericht und Forschungsaufgabe". *Bericht über die erste internationale Fachtagung zur Erforschung der Blasmusik, Graz 1974*. Alta musica Band 1 (Tutzing 1976), sid. 9–21.

Suppan, Walter: "Die Harmoniemusik. Das private Repräsentations- und Vergnügungsensemble des mitteleuropäischen Adels – zwischen Kunst- und gesellschaftlichem Gebrauchswert". *Musica privata. Festschrift Walter Salmen* (Innsbruck/Neu Rum 1991), sid. 151–165.

Albert Wiberg: *Den svenska musikhandelns historia* (Sthlm 1955).

Diskografi

"Under skuggande kastanjer." Oktetten Kronan. EMI/Swedish Society Discofil (SLT 333284).

"Brunnsmusik som för hundra år sedan". Oktetten Ehnstedts Eftr. (Marcia MCD 201 Dokumentär).

"På långresa". Hagasextetten. EMI/Swedish Society Discofil

"Vid schweizeriet". Medevi brunnsorkester (MBO 8503) [Sextett]

För kritisk och konstruktiv läsning och diskussion är jag framför allt stort tack skyldig Åke Edenstrand. Dessutom har jag haft värdefull hjälp av arkivpersonal och privatpersoner som givit tillträde till olika samlingar.

Ett särskilt tack vill jag rikta till Frey Björklingson, Uppsala, för tillgång till handlingar i Hellmanska släktarkivet.

Summary

This article presents the instrumentation of Swedish wind octets, a type of small wind ensemble which flourished between approximately 1870 and 1920. Extant partbooks, scores and letters have been used as source material.

There is a long tradition of wind music at courts, from the medieval *musica alta* over through the "hautboists" to the *Harmonie-Musik* and its successors: early military music is regarded as a link in this courtly music tradition. In Sweden, as in the rest of Europe, wind ensembles and bands with professional musicians from regiments and theatres played an important role in the dissemination of new music during the 19th century.

In the 1890's the Swedish wind octet usually consisted of a combination of woodwind instruments (flute in D flat or in earlier times E flat and two parts for clarinet in B flat, of which the first was either doubled or played *divisi*), brass instruments specific to Sweden (soprano cornet in E flat, "alto" horn E flat, two "tenor" valve trombones in B flat and a bass tuba) and percussion (drums, triangle etc.). In early octets, an alto horn, a tenor horn or French horn was often used instead of the second tenor valve trombone. From the turn of the century and onwards (as early as the 1880's in certain areas) a "piston" (a cornet à pistons or a B flat trumpet of central European type) was often added to the ensemble ("octet with a trumpet"). The octet was not simply a Swedish brass sextet with two additional clarinets, as has often been maintained, since it included a flute but excluded the Swedish B flat cornet.

Attention has previously been drawn to the manufacture of brass instruments in Sweden, but flutes and clarinets were also built by local craftsmen. Swedish clarinet players preferred the German Müller and Oehler systems to the Boehm system until well into the 20th century.

The partbooks used by professional musicians were handwritten, not printed. Musicians and band leaders copied arrangements, or rearranged music for their own ensembles, and different arrangements of the same piece of music can thus be found. In this article two versions of the Finale from act two of Verdi's *Aida* are compared.

